

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ОСИПОВ АНДРІЙ ВАЛЕРІЙОВИЧ

УДК 346.232 (477)

**МІСЦЕ ТА РОЛЬ САМОВРЯДНИХ ПРОЦЕСІВ
У ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

23.00.02 - політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса - 2008

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі політичних наук Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник:

НАУМКІНА Світлана Михайлівна

Південноукраїнський державний педагогічний
університет ім. К. Д. Ушинського (м. Одеса),
завідувач кафедри політичних наук

Офіційні опоненти:

доктор політичних наук, професор

АНДРЕСЮК Борис Павлович,

Громадська рада Міністерства оборони
України, Голова

кандидат політичних наук

МУЗИЧЕНКО Ганна В'ячеславівна

Одеський економічний університет,
доцент кафедри політології

Захист відбудеться 12 грудня 2008 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.02 в Одеській національній юридичній академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, ауд. 513.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 12 листопада 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

А.В. Пехник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В останній час проблеми становлення демократії, демократичного транзиту та вдосконалення окремих демократичних інститутів в світовому політичному просторі набули значної актуальності та стали предметом дискусій і політиків-практиків, і політологів з усіх країн світу. Кольорові революції в пострадянських країнах яскраво доводять, що впроваджені на місцях демократичні інститути представницької демократії та виборів призводять в реальному житті до появи недемократичних практик та дають підставу політологам для проведення нових досліджень з метою пошуку шляхів унеможливлення повернення демократичним шляхом авторитарних режимів не тільки на пострадянському просторі, а й у всьому світі.

Для України ці питання стоять надзвичайно гостро, хоча вже вдалося досягти певних успіхів у впровадженні інституційних форм демократії в суспільстві, в тому числі і на місцевому рівні. В свою чергу нова доба, яка характеризується поширенням інформаційних технологій, мережевими структурними стосунками та глобалізацією, призводить до появи нових акторів демократичного процесу, зміни його змісту, акцентуючи увагу на самоорганізаційних процесах. Тому і теоретики демократичних перетворень, і політики-практики потребують нових „рецептів” подальшої демократизації суспільства, де аналіз різних аспектів функціонування демократичного процесу має посісти провідне місце серед наукових досліджень, оскільки навіть утворені за всіма правилами демократичного дизайну інститути та процедури мають не просто працювати в одній площині, в одному просторі та часі, а плідно співпрацювати та взаємодіяти заради спільної мети – добробуту та злагоди в суспільстві.

Отже, на сучасному етапі актуальною є потреба більш ґрунтовного дослідження демократичних процесів на науковому рівні. В цьому аспекті, дослідження місця та ролі самоврядних процесів в становленні демократії в суспільстві набувають першочергового значення і для теорії політичних процесів, і для сучасної української політичної практики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана на кафедрі політичних наук Південноукраїнського педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського в межах науково-дослідної теми «Економічні і соціально-політичні механізми модернізації України» (№ держреєстрації 0101U000755), одним з виконавців якої є дисертант.

Метою дисертаційного дослідження є розробка теоретико-методологічних засад щодо визначення місця та ролі самоврядних процесів в демократизації суспільства в сучасній Україні.

Для досягнення поставленої мети дисертант зосередив увагу на вирішенні наступних завдань:

- поглибити теоретичні засади функціонування самоврядних процесів в політичній системі сучасної України;
- проаналізувати ступінь теоретичної розробки функціонування демократичних процесів в науковій літературі;
- визначити сучасні тенденції щодо виміру демократії в світовій політичній теорії та практиці;
- виявити основні методологічні засади та наукові підходи щодо дослідження самоврядних процесів в сучасній політичній науці;
- визначити структуру самоврядного процесу та критерії його аналізу;
- дослідити місцеве самоврядування як сферу функціонування самоврядного процесу в сучасній Україні;
- визначити коло акторів самоврядного процесу в Україні;
- проаналізувати форми діяльності, способи взаємодії акторів самоврядного процесу в умовах сучасної України тощо.

Об'єктом дисертаційного дослідження виступає процес демократизації в сучасному українському суспільстві.

Предметом дослідження є самоврядні процеси на місцевому рівні в сучасній Україні.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використовувалися як загальнонаукові, так і спеціальні методи пізнання. При побудові дисертаційного дослідження застосовано діалектичну методологію дослідження та дедуктивний метод викладення матеріалу, тобто дослідження побудовано шляхом руху від загального до часткового, що дало можливість почати з загальнотеоретичних визначень самоврядного процесу й дійти до аналізу його структурних компонентів, кола акторів, характеру їх дій та взаємодій тощо.

Крім того, при дослідженні окремих тем застосовувалися аналітичний, системний, структурно-функціональний, соціологічний методи тощо. Застосування аналітичного методу дозволило якісно проаналізувати літературні джерела, які накопичила наукова думка щодо визначення теоретичних засад функціонування демократичних процесів в світі та в Україні зокрема, а також сприяло виявленню прогалин в наукових знаннях про самоврядні процеси та обґрунтуванню необхідності проведення даного дисертаційного дослідження.

Аналіз методологічних засад дослідження політичних процесів в сучасній науковій думці, а також можливостей існуючих наукових підходів щодо висвітлення різних аспектів функціонування самоврядних процесів в політичній практиці сучасних держав, також ґрунтувався на аналітичному методі дослідження, що дозволило автору виявити в самоврядному процесі „зону

інтересу” кожного з них та надало можливість отримати багаторівневе знання про самоврядний процес та його роль в демократизації суспільства. Історичний метод сприяв дослідженню демократії як форми правління та типу політичного процесу в світовій практиці протягом всієї історії людства, а також виявленню еволюції поглядів науковців щодо їх виміру та визначення. Системний метод використаний при дослідженні сфери функціонування самоврядного процесу, його місця в загальнодержавному процесі та визначенні місцевого самоврядування як політичної системи, в межах якої він відбувається. Застосування даного методу дозволило якісно визначити коло акторів самоврядного процесу, внутрішнє та зовнішнє середовище його функціонування, характер їх впливу на перебіг самоврядного процесу тощо. При аналізі практики функціонування самоврядного процесу в сучасній Україні застосовувався структурно-функціональний метод, що дозволило виявити структуру даного процесу, показати місце та роль кожного з його акторів в практичному здійсненні самоврядування в державі. Дослідження громади як провідного актору самоврядного процесу вимагало застосування соціологічного методу, що дозволило розглядати громаду як специфічну соціально-політичну спільноту людей, а також показати різницю між самоорганізацією як ознакою функціонування громади в якості соціальної спільноти та самоврядуванням як проявом політичної діяльності громади в якості політичної спільноти. Застосування емпіричного методу дозволило проаналізувати положення Конституції України, Європейської Хартії місцевого самоврядування, нормативно-правових актів та їх проектів, що внесені на розгляд Верховної Ради України, з питань здійснення місцевого самоврядування в Україні, а також данні соціологічних опитувань та статистичних звітів, що сприяло виявленню потенціалу та політико-правового статусу акторів самоврядного процесу, а отже, й визначенню його місця та ролі в процесі розбудови демократії в державі.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена як сукупністю завдань, так і способами їх розв’язання. В межах дослідження отримано результати, що мають наукове значення:

Уперше:

доведено різницю між самоврядуванням та самоорганізацією та визнано самоврядний процес як політичний процес, а самоорганізаційний – як суспільний та такий, що передуює самоврядуванню на рівні місцевого самоврядування;

визначено форми прямого волевиявлення громадян як рушійні сили самоврядного процесу, які в умовах поширення інформаційних технологій визнаються провідними формами демократії в світі, однак містять певну небезпеку для сучасної України через можливість маніпулювання громадською думкою з боку органів влади;

визнано мережу як модель взаємин між акторами самоврядного процесу та структурну основу місцевої політичної спільноти, що задовольняє потребам життєдіяльності місцевого

населення та сприяє формуванню територіальної громади як полісу, який традиційно вважають осередком демократії в суспільстві;

виявлено резерви подальшого вдосконалення функціонування самоврядного процесу в Україні, до яких віднесено перетворення органів самоорганізації населення на активного політичного актора та застосування самоврядних практик в системі вищої освіти з метою виховання нової генерації управлінців, готових до життя та роботи в нових умовах;

уточнено:

теоретичне знання про самоврядний процес як вид політичного та основу демократичного процесу в Україні;

знання про сучасний вимір демократії та демократичного процесу на місцевому рівні в умовах сучасної України з урахуванням впливу наслідків глобалізаційних процесів;

дістало подальший розвиток:

визначення територіальної громади як самостійного актора та територіальні межі самоврядного процесу, в якому беруть участь різні за статусом та потенціалом актори, серед яких вагоме місце посідають органи місцевого самоврядування як такі, що контролюють матеріальні, інформаційні, людські ресурси тощо;

обґрунтування місцевого самоврядування як організаційно-структурованого інституту, якому властиві самоврядні процеси;

знання про місцеве самоврядування як системне суспільне явище, якому характерні самоорганізаційні процеси.

Практичне значення одержаних результатів полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних засад функціонування самоврядних процесів в політичній системі сучасної України. Результати, отримані в ході дослідження, можуть бути використані органами місцевого самоврядування при формуванні концепції роботи з різними представниками територіальної громади, а також політичними партіями та громадськими організаціями при розробці програм їх діяльності на місцевому рівні.

Теоретичні узагальнення, висновки та пропозиції дисертації можуть бути матеріалом для подальших наукових досліджень та дискусій щодо напрямків вдосконалення демократії на місцевому рівні, а також стануть в нагоді представникам організацій щодо можливостей застосування самоврядних процесів в демократизації системи управління.

Головні положення та висновки даного наукового дослідження можуть бути корисними при розробці спецкурсів, навчально-методичних програм, посібників та довідкової літератури з питань здійснення демократії в сучасній Україні.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації викладені автором у виступах на науково-практичних конференціях: «Регіональна політика на сучасному етапі

державотворення: проблеми децентралізації, ризики та перспективи впровадження» (Одеса, 2006 р.), «Україна у ХХІ столітті: економічні і соціальні проблеми та шляхи їх вирішення» (Одеса, 2007 р.), «Соціально-економічні, політичні та культурні оцінки і прогнози на рубежі двох тисячоліть» (Тернопіль, 2007 р.), III політологічних читаннях «Посткомуністичні трансформації: зміст, тенденції, перспективи» (Харків, 2007 р.) тощо.

Публікації. Основні теоретичні положення дисертації знайшли відображення в шести наукових публікаціях, п'ять з яких є фаховими з політології.

Структура роботи. Дисертація складається з вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел (176 найменувань). Загальний обсяг дисертації складає 200 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації для сучасного етапу розвитку суспільства, визначаються мета, завдання, об'єкт та предмет дослідження, висвітлюються наукова новизна роботи, практичне значення та апробація одержаних результатів тощо.

Перший розділ «Теоретико-методологічні засади функціонування самоврядних процесів в політичній системі суспільства» складається з чотирьох підрозділів та присвячений висвітленню найбільш загальних аспектів зазначеної наукової проблеми, які дозволяють підійти до її розв'язання системно.

У *першому підрозділі «Стан наукової розробки проблеми»* зазначається, що питання здійснення демократії завжди перебували в колі зору науковців, але сучасність вимагає наукового обґрунтування здійснення демократії на місцевому рівні з урахуванням тих змін, які відбуваються внаслідок становлення постіндустріальної доби в суспільстві та відповідно до умов кожної окремої країни. Саме тому демократичні перетворення та їх наукове обґрунтування завжди відносяться до актуальних проблем сучасної політики, а теорія демократії є відкритою для нових досліджень.

Демократичний процес вивчали Р. Даль, Х. Лінц, Ф. Пшеворський, Ф. Шмиттер, М. Гетер, Д. Драйзек, Д. Хелд, Д. Дьюї, Б. Барбер та ін. До проблем демократії та її сучасного звучання зверталися Ю. Красін, А. Колодій, С. Наумкіна та ін., які аналізують концепції демократичних перетворень та майбутнього демократії в світі та в Україні зокрема. Діяльність окремих інститутів демократії на місцевому рівні досліджували Р. Максакова, О. Орловський, В. Рубцов, В. Федоренко та ін. Місцеве самоврядування та особливості його становлення в сучасній Україні досліджували В. Григор'єв, В. Кампо, М. Корнієнко, В. Кравченко, М. Орзіх, М. Пітцик, М. Пухтинський та ін. Феномен місцевої територіальної громади як політичного інституту та джерела місцевої демократії вивчали О. Батанов, Ю. Наврузов, С. Саханенко та ін.

Проте, незважаючи на широке коло наукових досліджень з проблем реалізації демократії на місцевому рівні, проблема наукового обґрунтування здійснення демократичного процесу в Україні залишається відкритою. Потребують подальшого вивчення вплив глобалізаційних процесів, становлення мережових організаційних форм в системі місцевого самоврядування, ствердження інституту територіальної громади як політичного актору, подальше вдосконалення демократичних процедур безпосередньої участі громадян в політиці в нових умовах глобального світу та багато інших аспектів політичного життя. В цій площині дослідження самоврядного процесу на рівні місцевого самоврядування виявляється стрижневим, комплексним дослідженням сучасного стану демократизації українського суспільства.

В другому підрозділі *«Сучасний вимір теорії та практики демократії»* відзначається, що теорія демократичного процесу виявляється придатною для функціонування політичних утворень будь-якого рівня та масштабу. Однак, змінюється зміст сучасної демократії та принципи її впровадження в політичній практиці. Всі існуючі зараз моделі та концепції демократії виглядають гіпотетичними, не підтвердженими практикою. Простежується криза типових інститутів демократії, перш за все, інституту представництва в усіх демократичних практиках світу. Мережеві відносини, які актуалізуються в суспільстві внаслідок глобалізації та поширення комунікацій, призводять до значних змін в теорії демократії та зміни парадигми політичного правління.

Демократія як форма правління поступається концепту демократії як способу життя, який охоплює не тільки політичну сферу правління, але й широке коло громадських зв'язків, що репрезентують собою розвинуте громадянське суспільство. Кожна країна має свій самобутній спосіб життя, тому й форма демократії в даному суспільстві буде самобутньою. За умов такої демократії як способу життя можливо досягти поєднання приватних та суспільних, громадських інтересів в режимі комунікаційного дискурсу, який відбувається за умов креативності та активності всіх учасників суспільного процесу.

В третьому підрозділі *«Методологічні основи дослідження сучасних демократичних процесів»* зазначається, що досліджувати демократичний процес можливо за допомогою різних методологічних підходів, зокрема інституціонального, мережевого та синергетичного. Проте, інституціоналізм як наукова методологія залишається найбільш вживаною в сучасній політології, хоча й перебуває під постійною критикою фахівців через нездатність пояснити функціонування неформальних практик та вмістити всіх акторів політичного процесу. Більше того, відмовитися від нього в найближчій перспективі не видається можливим через те, що більшість дій в межах політичного простору пов'язані з офіційно затвердженими правилами гри, а більшість акторів політичного процесу мають чіткі інституціоналізовані форми, передбачені законодавством.

Синергетичний та мережевий підходи до аналізу самоврядного процесу не спростовують здобутків інституціоналізму, а навпаки, доповнюють його. Так, синергетичний підхід дозволяє в структурі самоврядного процесу знайти місце стихійному й показати, що загальний результат самоврядного процесу не дорівнює лише сумі результатів субпроцесів, що входять до його структури. До того ж синергетичний підхід дозволяє показати саморозвиток суспільства в напрямку демократизації, чим доводить провідну роль самоврядних процесів в справі демократизації всього суспільства.

Мережевий підхід є одним з перспективних підходів до аналізу демократичних перебудов та самоврядного процесу зокрема. Він дозволяє показати рівень зв'язків між акторами самоврядного процесу та довести, що горизонтальні стосунки є ефективнішими за вертикальні в сучасному світі, а в умовах пострадянського простору мережеві стосунки відіграють ще й стабілізуючу роль в політичній системі.

Зазначається, що кожний з наведених підходів має свої недоліки та переваги, але вибір кожного з них як основи для дослідження пояснюється поставленими завданнями, а всебічне знання про самоврядний процес можливе лише за умов поєднання зусиль кожного з цих підходів.

В четвертому підрозділі «Самоврядний процес та його структура: теорія питання» доводиться, що самоврядний процес є одним з видів політичного процесу, до аналізу якого можна застосовувати всі розроблені політичною теорією критерії: фактори (або середовище); актори або учасники; їх дії та взаємодії; норми, що регулюють відносини; рівень рівноваги та, нарешті, континуум (простір та час) зони його протікання. Кожний з цих компонентів займає суттєве місце в процесі моделювання будь-якого політичного процесу, зокрема й самоврядного.

Самоврядний процес можливий лише як складова демократичного політичного процесу, а світова наука та практика доводить, що можливість самоврядування є найдемократичнішою, в порівнянні з автономією та територіальним адмініструванням, формою стосунків між акторами політичного процесу на різних рівнях влади. Європейські країни, незалежно від форми держави, визнають провідну роль самоврядного процесу в справі демократизації всієї системи влади в державі та в суспільстві зокрема, а тому приділяють його ствердженню та подальшому розвитку пильну увагу.

Як будь-який політичний процес, самоврядний процес має дворівневу структуру: перший рівень уявляє собою офіційні акти та дії, які нормативно визначають розташування політичних сил та характер їх діяльності, а другий рівень – це неофіційні взаємодії політичних акторів з приводу доступу до ресурсів та важелів влади. В середині самоврядного процесу можна виділити

субпроцеси, пов'язані з діяльністю окремих його акторів, але загальний результат функціонування такого самоврядного процесу є не лише загальною сукупністю результатів субпроцесів.

У *Висновках до розділу* наводяться основні результати дослідження щодо теоретичних аспектів визначення самоврядних процесів в політичній теорії та практиці. Самоврядний процес визначено як політичний, що надало змогу розробити теоретичні моделі, критерії та рівні його аналізу та визначити методологічну основу для подальшого дослідження в умовах сучасної України.

Другий розділ роботи «Особливості здійснення самоврядного процесу в умовах сучасної України» складається з чотирьох підрозділів та зосереджує увагу на аналізі практичних прикладів функціонування самоврядного процесу в умовах сучасної України.

В першому підрозділі *«Місцеве самоврядування як сфера функціонування самоврядного процесу в Україні»* доводиться, що сферою функціонування самоврядного процесу в політичному просторі сучасної України, відповідно до норм чинного законодавства, визнається рівень місцевого самоврядування, оскільки тільки за територіальною громадою визнається право на вирішення питань місцевого значення.

Досліджувати місцеве самоврядування як сферу функціонування самоврядного процесу доцільно у двох аспектах – як системне суспільне явище та організаційно-структурований інститут. Під системним суспільним явищем розуміється форма співіснування людей, які об'єднані демократичними цінностями рівності, справедливості і свободи, а під організаційно-структурованим інститутом – засіб здійснення управлінських дій з організації життєдіяльності на місцевому рівні.

В першому випадку мова йде про політичний процес як про прояв самоорганізації місцевого населення, яка має відбуватися на основі широкої ініціативи, самоорганізації, суспільної самодіяльності. В другому випадку, місцеве самоврядування виконує функцію організації та регулювання дій з суспільної життєдіяльності людей з метою їх упорядкування, збереження або перетворення, спираючись на владу та базується на підпорядкуванні, підкоренні та володарюванні.

Повноцінне функціонування місцевого самоврядування можливе лише за умов, що воно відіграє ці дві ролі одночасно. Інакше, місцеве самоврядування виглядатиме буде гальмувати розвиток самоврядного процесу та стримувати демократизацію всього суспільства.

В другому підрозділі *«Потенціал і статус акторів самоврядного процесу»* підкреслюється, що коло акторів самоврядного процесу включає все розмаїття учасників місцевого політичного життя – від аномічних до інституціоналізованих. Останні відіграють найбільш вагому роль в здійсненні самоврядного процесу, оскільки виявляються найбільш чисельнішими, впливовішими та такими, що контролюють ресурси (матеріальні, людські, інформаційні тощо).

Головним актором самоврядного процесу визнається місцева територіальна громада. Як соціальна спільнота вона виявляється актором та сферою функціонування самоорганізаційних процесів, що передують самоврядуванню як політичній діяльності, а розгляд її як політичної спільноти дозволяє говорити про неї як про політичного актора, форми діяльності якого підпадають під визначення самоврядного політичного процесу, включеного в національний політичний процес. Це дозволяє останньому, претендувати на визначення «демократичний», що в свою чергу, визначає самоврядний процес як основу демократизації всього суспільства.

Своєрідним прикладом застосування самоврядного процесу на рівні громадянського суспільства виявляється практика студентського самоврядування в вищих навчальних закладах, яку можна розглядати і як механізм формування самоврядної особи – активного та відповідального громадянина.

В третьому підрозділі *«Форми діяльності акторів самоврядного процесу»* аналізуються форми та способи діяльності акторів самоврядного процесу, до класифікації яких з впевненістю можна застосовувати поширений в теорії демократичного процесу поділ на прямі (безпосередні) та представницькі (опосередковані) форми волевиявлення.

Аналіз форм та способів безпосередньої участі в самоврядному процесі визначає референдум та вибори найбільш впливовими формами участі та такими, що знайшли відгук та певну довіру з боку акторів процесу, хоча є й певні прогалини політико-правового їх оформлення в умовах сучасної України. Представницькі форми діяльності акторів самоврядного процесу вимагають аналізу форм політичного управління всередині системи органів місцевого самоврядування, які можуть набувати різних моделей, але всі вони репрезентують управлінський характер зв'язків, а тому не є предметом аналізу даного дослідження.

Специфічною формою самоврядування виявляються органи самоорганізації населення за місцем проживання. Вони займають проміжне місце в даній класифікації форм діяльності акторів самоврядного процесу, оскільки, з одного боку, виявляються прямою формою самоорганізації і розглядаються як актори самоорганізаційних процесів в громаді, а з іншого, виступають

первинною формою представництва, певною школою політичного самоврядування та первинною ланкою демократизації суспільства.

Нова доба, що характеризується поширенням інформаційних засобів комунікації, вносить свої корективи в діяльність самоврядного процесу, надаючи нові можливості та способи, перш за все, для прямої участі акторів в самоврядному процесі. Однак, не слід перебільшувати роль інформаційних технологій в процесі демократизації українського суспільства, оскільки інтернізація «згори» скоріше надає можливості органам влади контролювати населення шляхом маніпулювання громадською думкою, ніж сприяє прямій участі громадян в процесах управління справами.

В четвертому підрозділі «Моделі взаємодії акторів самоврядного процесу» автор відзначає, що взаємини між акторами самоврядного процесу можуть відбуватися в межах різних моделей, серед яких класичними визнаються партнерська та агентська, однак сучасна доба свідчить про формування так званої моделі «взаємної залежності» всіх акторів самоврядного процесу між собою, що призводить до необхідності концентрації уваги та зусиль всіх акторів на формуванні горизонтальних, а не вертикальних типів зв'язків.

В якості моделі горизонтальних зв'язків традиційно використовують мережу, яка, з одного боку, має певні історичні корені в свідомості сучасних українців через досвід неформальних практик, в тому числі й клієнтелізму, за часів існування радянської влади, а з іншого, формується під впливом сучасних глобалізаційних процесів та поширення інформаційних технологій зокрема. Проте, горизонтальні взаємовідносини, що стверджуються на рівні самоврядування, сприяють задоволенню первинних потреб представників місцевої громади за умови їх прямої участі, самоорганізації та самозацікавленості в результаті такої участі. Все це сприятиме ствердженню самоврядування як основи демократичного процесу в державі та демократизації всього суспільства.

У Висновках до розділу підводяться підсумки дослідження практичної реалізації самоврядних процесів в умовах сучасної України, де місцеве самоврядування визначено як сферу функціонування самоврядних та самоорганізаційних процесів. Останні, є першоосновою самоврядності, хоча саме самоврядні процеси свідчать про політичний процес на рівні місцевого самоврядування та визначають ступінь демократичності всієї системи влади в державі.

У висновках науково обґрунтовано теоретичне узагальнення та пропонується нове вирішення наукової проблеми, що полягає в необхідності подальшого вдосконалення функціонування демократичного процесу шляхом зміцнення ролі самоврядних процесів в ньому,

які зосереджуються на рівні місцевої громади, сприяють розвиткові місцевого самоврядування, а отже, поліпшують процес демократизації всього суспільства. Узагальнення результатів дослідження дозволяє сформулювати висновки, які мають теоретичне й практичне значення та містять певну новизну.

На сучасному етапі в Україні більшість інститутів та процедур демократії вже впроваджено в життя, однак, політичний процес, що відбувається за їх участю, демократичним назвати важко. Більшість науковців схильні визначати його як перехідний, або, навіть, авторитарний. Тому, перед сучасними науковцями постає необхідність зміни акцентів в наукових дослідженнях з організаційно-правових аспектів до більш глибинних, серед яких дослідження самоврядних процесів як основи демократичного процесу та запоруки успішної демократизації всього українського суспільства, є одним з провідних аспектів наукового пошуку.

Самоврядний процес є формою функціонування місцевої територіальної громади, за якою чинне українське законодавство визнає виключне право на самоврядування. Таке визначення самоврядного процесу визначає його як вид демократичного, а отже, й політичного процесу, оскільки за своєю суттю є прикладом самостійного здійснення влади місцевою спільнотою. Демократія будується знизу, а місцева політична спільнота визнається мікромоделлю всього суспільства, тому самоврядний процес як політичний процес на місцевому рівні визнано основою демократичного процесу, від якості функціонування якого залежить успіх демократії на загальнодержавному рівні.

Всебічне знання про самоврядний процес, його місце та роль в демократизації українського суспільства, можливо лише за умов поєднання всіх методологічних підходів. Найпоширенішим методологічним підходом залишається інституціоналізм, за допомогою якого можна виокремити акторів самоврядного процесу, визначити формальні та неформальні їх форми діяльності та взаємодії. Синергетичний підхід, що має своєю специфікою дослідження самоорганізаційних та стихійних процесів в суспільстві, спроможний надати характеристику стану самоорганізаційної активності місцевої спільноти, визначити біфуркаційні точки розвитку самоврядного процесу, що збагачує знання про демократію на місцевому рівні та значно доповнює дослідження самоврядних процесів. Поєднати здобутки даних підходів спроможний мережевий підхід, який акцентує увагу саме на структурних зв'язках всередині місцевої громади як політичної системи, в межах якої відбувається самоврядний процес.

Аналіз місцевого самоврядування як сфери функціонування самоврядного процесу дозволило провести чітку різницю між терміном „самоврядування” та „самоорганізація”, які досить часто вживаються як синоніми. Акторами і самоврядного, і самоорганізаційного процесів є

одні й ті ж самі громадяни чи їх об'єднання, які в сукупності утворюють місцеву територіальну громаду. Однак, самоорганізація – це ознака діяльності місцевої територіальної громади як соціальної спільноти, тому самоорганізаційний процес визначається як суспільний, та такий, що характеризує місцеве самоврядування як сферу функціонування громадянського суспільства. А самоврядування – це ознака функціонування територіальної громади як політичної спільноти, тому самоврядний процес визначається як політичний та такий, що характеризує місцеве самоврядування як політичний інститут. При цьому доведено, що самоврядний процес може бути ефективним виключно за умов внутрішньої потреби громадян в самоорганізації за політичними мотивами, що дозволяє визначити наступну залежність розвитку вдалого демократичного процесу: самоорганізація - самоврядування – демократія.

Аналіз самоврядного процесу визначає коло його акторів, які представлені всім спектром можливих акторів політичного процесу – від аномічних до інституціоналізованих, серед яких провідне місце займають територіальна громада як самостійний актор та органи місцевого самоврядування, як спеціально створена громадою система органів політичного управління.

Дослідження можливих форм та способів функціонування акторів самоврядного процесу дозволяє визначити прямі форми волевиявлення громадян як такі, що є визначальними для характеристики політичного процесу як самоврядного, однак, їх політико-правова недосконалість, зокрема інституту референдуму та виборів, викликає недовіру до них з боку пересічних громадян, що негативно позначається на всьому самоврядному процесі в Україні.

В умовах становлення нової інформаційної доби, що позначається на світовому демократичному процесі, потенціал та статус акторів самоврядного політичного процесу значно змінюється. Набувають поширення мережеві соціально-політичні структури як дієва внутрішня організація для нових інституцій громадянського суспільства та територіальних громад, витісняючи при цьому ієрархічні органи державної влади та стверджуючи мережу як форму взаємин між всіма акторами політичного процесу, що будується на принципах горизонтальних зв'язків, творчої активності своїх акторів, дусі співробітництва та самоорганізації тощо. Домінуючими видами діяльності, а отже, й включення в політичний процес, виявляються прямі форми функціонування акторів самоврядного процесу, які набувають нового звучання через можливість застосування електронних засобів комунікації.

Нові можливості інформаційних технологій додають органам влади України, які контролюють процес їх впровадження в управлінський та суспільно-політичний процес, нових можливостей для маніпулювання масовою свідомістю громадян. Органи державної влади залишаються прибічниками вертикально побудованих політичних відносин в країні, що гальмує

розвиток самоврядних процесів та стримує подальшу демократизацію суспільства. Самоврядні процеси знаходять свою підтримку через зміцнення бізнес-структур та інституцій громадянського суспільства, які виходять з-під опіки держави, активно користуються здобутками нової доби та внутрішньо тяготіть до мережевих структурних форм.

Ствердження мережевих форм як структурної основи акторів самоврядного процесу та типу взаємин між ними, а також досвід функціонування неформальних практик в політичному процесі на всіх рівнях влади за комуністичних часів в державі, дозволяє припустити можливість перетворення мережі на провідну структурну основу для всієї місцевої спільноти. Мережа спроможна задовольнити місцевих жителів в справі організації взаємин з більшістю питань їх життєдіяльності, спонукати їх до взаємної активності та співпраці заради спільної мети, в тому числі і громадсько-політичного змісту, що, по суті, і є головною метою самоврядування та самоврядного процесу зокрема. В такому сенсі місцева громада може розглядатися як мікромодель демократичного суспільства, а самоврядний процес як мікрорівень демократичного загальнодержавного процесу. Це також сприятиме зростанню довіри до місцевої влади як такої, що співпрацює нарівних з іншими акторами самоврядного процесу в справі досягнення спільної мети, що призведе до довіри до самоврядування, а отже, й до демократії як способу життя сучасних суспільств.

Аналіз стану функціонування сучасного самоврядного процесу в Україні дозволяє визначити резерви подальшого вдосконалення, серед яких можна виділити щонайменше два – це органи самоорганізації населення як перспективний актор самоврядного процесу та застосування самоврядних процесів в управлінні великими організаціями з виховною та освітньою метою. Так, органи самоорганізації населення в основі своїй мають самоорганізацію як суспільну потребу в облаштуванні власного задовільного проживання в межах визначеної території, та при певних обставинах вони залучаються до громадсько-політичного життя на рівні громади, співпрацюють з органами місцевого самоврядування, що дозволяє визнати їх як первинний осередок самоврядування та демократії в суспільстві.

Самоврядування – це складний процес, який потребує й відповідного типу особистості, здатної до самоорганізації та самоврядування, що потребує проведення освітньої та виховної кампанії в суспільстві. В цьому сенсі надзвичайно корисним виявляється паралельний процес демократизації всіх сфер життєдіяльності, в особливості – системи вищої освіти. Остання має своєю функцією підготовку нових кадрів для всіх сфер життєдіяльності суспільства, а тому застосування самоврядних процесів в управлінні вищими навчальними закладами виявляється надзвичайно корисним для формування нової генерації управлінців, здатних і готових до самоврядування та роботи в умовах демократії.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Осипов А.В. Роль самоврядних процесів в становленні демократії в пострадянських країнах // Питання політології: Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2007. – № 760. – С. 150-156.
2. Осипов А.В. Самоврядні процеси як основа функціонування громадянського суспільства на місцевому рівні // Науковий вісник Одеського державного економічного університету. – 2007. – № 5 (42). – С. 73-81.
3. Осипов А.В. Самоврядний процес та його роль в становленні демократії в сучасній Україні // Гілея: Зб. наук. праць. – 2007. – Вип. 8. – С. 125-131.
4. Осипов А.В. Місце та роль самоврядних процесів в розвитку місцевої демократії в умовах сучасної України // Самоврядні процеси як основа функціонування громадянського суспільства на місцевому рівні // Науковий вісник Одеського державного економічного університету. – 2007. – № 10 (47). – С. 73-81.
5. Осипов А.В. Самоврядний процес на місцевому рівні: місце, роль та перспективи становлення в умовах сучасної України // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К.; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2007. – Вип. 11. – 184-191.
6. Осипов А. До питання про межі самоврядної активності територіальних громад в сучасній Україні // Соціально-економічні, політичні та культурні оцінки і прогнози на рубежі двох тисячоліть: Тези доповідей V Міжнародної науково-теоретичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених. – Тернопіль, 2007. – С. 455-457.
- 7.

АНОТАЦІЯ

Осипов А.В. Місце та роль самоврядних процесів в демократизації сучасного українського суспільства. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути і процеси. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2008.

В дисертації доводиться провідна роль самоврядного процесу в демократизації сучасного українського суспільства. Аналіз самоврядного процесу проводиться за тими критеріями, що

розроблені політичною теорією для дослідження політичних процесів (сфера функціонування, коло акторів, форми їх функціонування та взаємодій).

Аналізується потенціал і статус акторів самоврядного процесу, що представлені усім спектром – від аномічних до інституціоналізованих, серед яких найбільш впливовими є територіальна громада як самостійний актор та органи самоврядування як спеціально створена громадою система органів політичного управління.

Місцеве самоврядування розглядається як сфера функціонування самоорганізаційних та самоврядних, політичних за змістом процесів. Це дозволило провести різницю між термінами «самоорганізація» та «самоврядування», виявити залежність між ними та визнати їх як основу демократизації політичної системи влади та всього сучасного українського суспільства.

Ключові слова: самоврядний процес, самоорганізація, місцеве самоврядування, територіальна громада, демократія, демократизація, політичний актор, мережа.

АННОТАЦИЯ

Осипов А. В. Место и роль самоуправленческих процессов в демократизации современного украинского общества. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Одесская национальная юридическая академия, Одеса, 2008.

В диссертации рассматривается самоуправленческий процесс как вид политического процесса, к анализу которого применяются разработанные политической теорией критерии, такие как: сфера функционирования, круг акторов, формы их функционирования и взаимодействия и т.д.

Автор сосредоточивает свое внимание на местном самоуправлении как сфере реализации и территориальных границах самоуправленческого процесса в Украине, поскольку действующее законодательство закрепляет за территориальной громадой исключительное право на самоуправление.

Местное самоуправление рассматривается в двух аспектах: как системное общественное явление и как организационно-структурированный институт. В первом случае речь идет о самоорганизационных процессах и характеризует самоуправленческий процесс как социальный, а во втором – местное самоуправление выступает как сфера реализации политических прав местного населения на самоуправление, то есть характеризует самоуправленческий процесс как политический. При этом акцентируется внимание на том, что оба эти аспекта дополняют друг друга на практике и позволяют определить самоуправленческий процесс как основу

демократизации не только политической системы современной Украины, но и всего украинского общества.

Проводится различие между терминами «самоорганизация» и «самоуправление», поскольку в первом случае речь идет сугубо о социальных аспектах жизнедеятельности людей, а второе понятие указывает на политический аспект данной самоорганизации, которая на порядок выше по уровню развития общественного сознания, но в своей основе имеет именно самоорганизационные начала.

Анализируются потенциал и статус акторов самоуправленческого процесса, которые представлены всем спектром – от анонимных до институционализированных, среди которых наиболее весомыми являются территориальная громада как самостоятельный актор и органы самоуправления как специально созданная громадой система органов политического управления.

Исследуются все возможные формы и способы функционирования акторов самоуправленческого процесса, среди которых прямые формы волеизъявления граждан признаются определяющими при анализе политического процесса как самоуправленческого. При этом акцентируется внимание автора на том, что политико-правовые недостатки функционирования основных демократических институтов, например, референдума и выборов, негативно сказываются не только на самоуправленческом процессе, но и на всем процессе демократизации украинского общества.

В работе подчеркивается, что в условиях современного глобализированного мира самоуправленческим процессам отводится ведущая роль в становлении демократии, при этом внутри самоуправленческого процесса изменяется не только потенциал и статус акторов в сторону усиления роли институтов гражданского общества и снижения роли органов власти в нем, но и характер взаимодействия между основными акторами.

Как основная и предпочтительная модель взаимоотношений и взаимодействия акторов самоуправленческого процесса признается социально-политическая сеть, которая базируется на принципах горизонтальных связей, творческой активности своих акторов, духе сотрудничества и самоорганизации.

Проведенное исследование позволило выявить резервы для дальнейшего усовершенствования функционирования самоуправленческого процесса в социально-политической жизни современного украинского общества. Среди них можно выделить такие два резерва, как содействие становлению органов самоорганизации населения и внедрение самоуправленческих процессов в управление большими организациями. Органы самоорганизации населения основываются на социальной потребности населения в самоорганизации и в перспективе смогут стать школой демократии на местном уровне, а параллельная демократизация всех сфер жизнедеятельности человека путем внедрения самоуправленческих процессов в

структуру управления данной сферой или конкретной организацией поспособствует формированию активной личности, способной к самоуправлению и жизнедеятельности в условиях демократии.

Ключевые слова: самоуправленческий процесс, самоорганизация, местное самоуправление, территориальная громада, демократия, демократизация, политический актор, сеть.

SUMMARY

Osipov A. V. The place and role of self-governmental processes in the democratization of modern Ukrainian society. - The manuscript.

Thesis to obtain the scientific degree of Candidate of Political Science speciality 23.00.02 – Political institutes and processes. – Odessa National Law Academy, Odessa, 2008.

The leading part of self-governmental process in the democratization of the modern Ukrainian society is considered in the thesis. There are all criteria's, that the political theory proposed to research political processes (sphere of realization, actors, forms of their activities and interfaces) used for analyzing the self-governmental process.

The potential and the status of actors of self-administrative process which are submitted by all spectrum – from anomic up to institutional, among which the most powerful are a territorial bulk as the independent actor and self-government institutions as system of bodies of political management specially created by a bulk are analyzed.

The local self-government is being assessed as sphere of self-organizational and self-governmental, which is a political by nature, processes. This helps pass difference between terms «self-organization» and «self-government», find depending between them and to recognize their as basis of democratization political system of power and a mere of the Ukrainian society.

Key-words: self-governing process, self-organization, local self-government, community, democracy, democratization, political actor, network.